

Qarib MEHDİ

Erməni işğalçıları tərəfindən Kəlbəcərdən didərgin salınan Gülgüngilin duracağı müvəqqəti məskunlaşacaq yerləri qədim Gəncə şəhəri oldu. Bu şəhər onlara qucaq açdı, işlə təmin etdi, çörəyini yedilər, suyunu içdilər, havasını uddular. Qədirbilməzlik olmasın, ancaq nə çörək o çörək, nə su o su, nə hava o hava deyildi.

Azərbaycan ordusu getdikcə təkmilləşir, düşməni əzəcək bir hala gəlirdi. Ailə səbirsizliklə o günü - azad olunmuş yurda qayıdacaqları günü intizar içində gözləyirdi. Hələ ki o qələbə qoxulu müqəddəs gün gəlib çıxmırdı.

Gözləntisi olan adamın rahat yuxusu ola bilməz. Düşməni qəsb etdiyi torpaqlarla, tarixi abidələrlə, yaşayış evləri ilə vəhşicəsinə davranırdı. Var olanı yox etməklə türkün sahiblik imzasını itirmək istəyirdi. Gülgün acı təəssüf hissələrin hamısını görürdü. Bu olaylar gecələr onun yuxusuna gəlirdi. O, düşmənlə əldə insan kimi əsir olan bayraq-evlərinin vəziyyətini təsvir etmək istəyirdi.

Canlı bəzən cansızla da danışır. İnsan cibinin pulu, əlinin istisi, ailəsinin arzusu ilə də danışır. Xüsusilə, bu, doğma ocaq yağmalananda, sahibinin onunla ürkə söhbəti, sualları bitib-tükənəz olur. Necə ki, Gülgün hər gecə iki sirdaş kimi evləri ilə söhbətləşirdi.

Gülgün yuxularda "gecə işinə", səhər açıldanda gündüz işinə - bağı olduğu kafedraya yollanırdı. O, boş olanda fikrini halda sıra ilə düzülmiş məsələnin ortasında gəzdirirdi. Qadınlara məxsus qeybət qoxusu verən söhbətlərə qarışmazdı. Təşəxxülənmədən bilgi mənbəyi olduğunu hiss etdirirdi. Kimsə nəse soruşanda bildiyini əsirgəmir.

Təqvimdə qara günlərimiz çoxdur. İşğal günlərinin birinin vaxtı çatanda, kafedra üzvləri bildirirdi ki, qara geyimli bu köçkün qız əlidlə olacaq, hərəyə yuxuya bükülü halva paylayacaqdır. Yas əlaməti olan bu hal, şəhidlərə ehsan rəmzi kimi qəbul edilirdi. Həm də bu qız bu hərəkətilə unutan millətin yaddaşını təzələyirdi. Həm də halvanı yeyir, Gülgünə təşəkkür edir, şəhidlərimizin ruhuna dua oxuyurdu. Kiçik kollektiv həmrəy bir deyimlə şəhidlərimizin qanı yerdə qalmasını deyər, Allahdan işğal altında inləyən torpaqlarımızın tezliklə azad olmasını diləyirdi.

Bələ halvayapılma günlərində xidmətçi, otağın səliqə-sahmanına məsul olan Həvva xala yaddan çıxmadı, hətta haradasa ləngiyib gecikənsə belə, zənn edirdilər ki, maddi tutarqası zəif, qəlbi gül kimi tərte-

miş, şəhid nənəsi olan bu ağırbiçək qadının duasını Allah tez eşidər. Bunu özü də hiss edən üzü nurlu Həvva xala əllərini göyə - Tanrıya sarı acıq iltimasını səsləndirirdi: - Böyüklüyünü, ədalətini əsirgəmə, Allahım! Cinayətkarın cəzasını ver. Zalımın üreyinə rehmlə sal, qoy torpaqlarımızı tərki edib, çıxıb getsin. Ordumuzun qüdrətini artır ki, aşıımızı yeyən başının hayında qalsın!..

Onun duasının müstəcəbliyinə sığınanlar cəm halda duaya şərik olurdular:

- Amin!

Yuxular əl çəkmirdi Gülgünün yaxasından. Onun gördüyü yuxular əksərən həyəcanlı, vahiməli olurdu. Arzusu güc gələndə şirin yuxular aləminə də düşürdü. Belə aləmlərdə əsasən şəhərə gedən atasına rəngli muncuqlar almasını xahiş edirdi. Çünki Mehman müəllimdən yeni sifarişlər almışdı: O bu rəngli muncuqlarla yeni mövzularını gerçəkləşdirəcək, sərgilərdə iştirak edəcəkdə. Ancaq onun baş mövzusu öz içində gəlirdi: ayılı-udluzlu üçrəngli müstəqil Azərbaycan bayrağını çəkmək. O istəyirdi ki, düşündüyü əsəri öləri sərgilərdə deyil, əbədi nümayiş olunan bir məkəndə olsun. Bu məkən-stend də ancaq onların yeni tikiləcək evləri ola bilərdi. Bu barədə atası ilə də razılığa gəlmişdi. Əbulfət müəllim çox istədiyi "memar" qızının sözünü yerə sala bilərdimi? Yox.

Bir dəfə daha möcüzəli bir yuxu gördü. Hələ ki sevgi duyğusu onun üreyinə daxil ola bilməmişdi. O, bu hissələrlə nəfəs almayan ancaq kənardan müşahidə edirdi. Hələ ağılna batsa, sevənlərə yardımçı da olurdu. Orxanla Tərgülün dilbəliyi sevgisində olduğu kimi. Bu dəfə "Sevgi tamaşası"nın baş qəhrəmanı özü idi. Əlbəttə, yuxuda.

O, çoxdan qızıl bulduğundan su içmişdi. Düz qamətli boyu, mütənəsb bodeni, arxaya darlanmış şaləle saçları, məntiqli danışığı, ağıllı gözləri, azacıq kədər qarışıq təbəssümlə işıq saçan sifəti hərəkətdə olan cazibə məkanı idi. Hamı təsdiq edirdi ki, Gülgün möhkəm ailə təməlinin sınaqlara hazır olan iki iştirakçısından biri idi. Onu istəyənlər çox olmuşdu. İndinin özündə də maraqlananlar az deyildi. Ancaq fikrində qətiyyəti olan Gülgün iki şəxsiyyəti ailə dramının digər iştirakçısını müəyyənləşdirməyə tələsmirdi. Baş üstündən güzəştəz zamanın keçməsi, sanki onu qorxutmuşdu. Təklilərin ömrünü uzadan bezi gözəgəlməli Azərbaycan qızlarının daxili andı olur: dara düşmüş "ideali" tam azadlığa çıxmamış, gəlinlik donu geyinib ailə qapısından keçməyəcəkdə.

Bir dəfə o, daxili andını, ürək qəfəsini açıb bir quş kimi səmaya pərvazlandırdı. Təəssüf ki, yuxuda. Bu yuxu daha şirin, daha həyəcanlı, daha müəmmalı idi. O, yuxusunda gördü ki, bayraq bezəkləri evlərinə onun tu mərasimidir. Qara zamanın "Atadandırma" - "Vağzalı" zəngülesi havalanıb ağ buludlara işləyir. O, yaraşıqlı, ayaqlarının ucuna qədr sallanan gəlinlik paltarındadır. Ətraf sevincdən qaynar qazan kimi qaynayır. Hər ağzından bir xeyir-dua çıxır. Başqa gəlinlərdən fərqli olaraq Gülgünün zinatları də fərqlidir. Sapa düzülmiş rəngli muncuqlar gəlinin boyun-boğazını, yaxasını bəzəyir. Onun zərif barmaqları toy xınası ilə süslənib. Sol əlinin içinə narncı rənglə bəyən ad yazılıb. Onu xoşbəxt edəcək bu böyükdür? Gülgün nə qədər diqqət yetirirsə, nişanlının adını öz əlində oxuya bilmir.

Aha!.. Orxanla Tərgül də buradadır. Ortalıqda oynamaqdan yorulmuşlar. Gülgün-

Gülgünün

Povestin sonuncu fəslə

nün əli nişanlının qolundadır. Bu vüsəlin ilk qovuşğudur. İndi bir azdan onlar musiqi sədalarının altında son dəfə Gülgünün doğma evini tərki edib böy evinə yol almaq üçün onları gözləyən toy mağarına daxil olacaqlar.

Qərübə burasıdır ki, Gülgün qeyri-iradi vəziyyətdədir. O, nə qədər diqqət yetirsə də, sevgilisinin üzünü görə bilmir. O, kimi sevir, ömür salnaməsi yazmaq üçün kiminlə həyat qurur, bilmir. Bunu aydınlaşdırmaq istəyir, bacarmır. O, aylarda görürdü ki, bu günün reallığının müəyyən məqamları yuxusuna köçür.

Bir ürək dağlayan əhvalat da tez-tez yuxusuna gəlir. Kənddə Turan baba ilə qapı-qapı qonşu idilər. Dilləri, sirləri bir olan ailə kimi dolanırdılar. Artıq həyət düşmüş, gözərdən qalmış əlialsalı Turan baba üçün hamı əziz idi. Amma onun qəlb evində üçüncü sinif şagirdi, ailənin sonbeşiyi, nəvəsi Turanənin öz yeri vardı. Turanə yoldaşları ilə tez-tez meşəyə gedirdi, xüsusilə, yaz-yay aylarında. Hər dəfə də babasından soruşardı:

- Baba, meşəyə gedirik, sənə nə götürürəm?

Babası həmişə eyni cavabı təkrarlayardı:

- Mənə təzə-tər bənövşə yığ gətir. Bizim dağların bənövşəsinin ətrindən doymaq olur. Mənə bənövşə gətir, qızım. Qurudub təbərrik kimi özümə görəəcəyəm. Harda olsan, doğma yurdun qoxusunu ondan alaçaq.

Turanə də son halda babasının sifarişinə hazır olduğunu bildirirdi:

- Yaxşı, baba. Mən bənövşəni dəstələyib sənə gətirərəm. Ancaq boynununu nədən əyri olmasın özün özümə soruşarsan.

O məşum qaçaqcaq günündə baş verən o dözlümləz dəhşətli olayı Gülgün unutmaq istəyirdi. Gözünlə gördüyünü nəse unudara? Hətta hadisə yuxuda da ondan əl çəkmirdi. Guya yatdı... Beyin adlı "rejissor" əmində lentə aldığı filmi yenidən nümayiş etdirirdi:

Xeyli aralıdan düşmənlə üstlərinə yağış kimi yağdı. Amansız snayperlər də hədəfi doqquq nişanalmadan qalındı. Ermənilərin vəhşi bağrıları qulağa çatdı. Bizimkilər müdafiəni yarım hücümə keçən rəqibin qarşısında duruş gətirə bilmirdilər. Köməksiz parakəndə döyüşçülər düşmənlə atışa-atışa geri köçürüldülər. Mümkün qədər rəqibin irəliləyişini ləngitməyə çalışırdılar. Bizimkilərdən göstəriş verilməmişdi: dinc əhəlini itkisiz doğma yurd-yuvalarından köçürmək lazımdır. Bu hal nə qədər ağır olsa da, başqa çıxış yolu tapılmırdı. Yoxsa tarix yeni bir soyqırımın şahidi olacaqdı.

Ev əşyalarını daşımaq mümkün deyildi. Hərəkətə on vaxt, on əziz saxlanıcı - bir qismət çörəyini və şirin canını götürüb acı

gerçəyin - ölümün ağzından qaçmağa çalışırdı. Piyada qaça bilənler piyada, buna iqtidarı çatmayanlar yük maşınları ilə təhlükəli hadisə yerindən uzaqlaşmağa can atırdılar.

Gülgüngilin ailəsi ilə Turan babanın ailəsi bir maşına yerləşdirilmişdi. Burdan uzaqlaşmağa tələsən sürücü bir daha xəbərdarlıq etdi:

- Hamı yerindədirmi? Yaddan çıxan bir şey qalmayıb ki? Təpənirəm ha...
Elə bu an qiymətli varidatını unudub evdə qoymuş Turan baba həyəcanla diləndi:

- Başına dönüm, ay şöfer, tələsdiyimdən mən bənövşəni götürməyi unutmuşam. Bir az ləngi, qoy onu götürürəm!

Turan babanın ağlagəlməz sözü onsuz da gərgin olan sürücünü bir az da gərginləşdirdi:

- Nə bənövşə, a kişi? Canını qurtara bilmirsən, bənövşənin hayına qalırsan?
Turan babanın səsi kəvrəldi, sürücünü rəhmə gətirmək istədi:

- Bizim dağların bənövşəsidir, ağrı kim bilir, bir də nə vaxt qayıdacağı... Bəs mən doğma ocağımın ətrini, qoxusunu hardan, nədən alaçaqam? Ancaq bənövşədən...

Sürücü təəccüblə:

- A kişi, səni zorla maşına mindirmişik. İndi iki daşın arasında bənövşəni necə tapaçaqsan?

Turan baba yalvarışında davam etdi:

- Özüm yerini bilərəm. Pəncərənin qabağında, su dolu stəkanın içindədir.

Sürücü nə fikirləşsə, güzəştə getdi:

- Yaxşı, bir dəqiqə vaxt verərəm. İndi sən bu çəlikli ayağınla o bənövşəni necə, nə vaxta getirə biləcəksən?

Elə bu an Turanə darda qalan babasının hayına yetdi:

- Bu dəqiqə mən bənövşəni gətirərəm, - deyib maşından yerə atıldı. O, cəld hərəkətlə evlərinə doğru qaçmağa başladı. Hamı intizar içində üzlüldü. Baba daha çox. O, canından artıq istədiyi əziz nəvəsini - onu vurğunu olduğu bənövşə ilə təmin etməyi güllənin qabağında yalnız qoya bilməzdi. Turan baba kömək üçün heç kimin təklifini qəbul etmədi. O, titrəy-titrəy maşından düşməyə başladı. Əlinin işarəsi, dilinin sesi ilə Turanəni harayladı:

- Dayan, Turanə, dayan! Mən özüm!..
Mən özüm!..

Turanə babasını eşitsə də, geri dönmədi. Babasının unudulmuş bənövşəsinə yalnız o özü gətirəcəkdə. Qoy qərar qəbul olunmuşdu: yalnız irəli! Qulaqlar bənövşəyə doğru can atan ayaq səslərini də eşidirdi, düşmənlə gülləsinin şaxlaltısını da. İndi nə olacaq? Gül də tələsdi, güllə də. Bu anda baba da özünü tələsənlərə qoşdu. Görəsən, hansı özünü tez yitirəcəkdə?

rəngli muncuqları

Yük maşınında oturanların gözlərinin işığı artdı. Sevinc dolu təbəssüm üzlerini bürüdü. Süriücü də bu səhnəyə heyranlıqla tamaşa edirdi. Budur, əlibənövşəli Turano, sanki qanad açıb babasına doğru uçur. Babası da əllərini uzadıb nəvəsinin bənövşəli əllərini qucamaq istəyir.

Çiçək dəstəsi babasının əllərinə çatmaqda düşməni snayperi tutiyyə çəkdi. Heç biri hədəfdən yayınma bilmədi. Baba da, nəvə də, bir dəstə bənövşə də qana boyandı...

Yaddaşa köçürülüb yuxuya gələn film burada bitirmə? Gülgünün rəngli muncuqları əsasında yapılan bayraq-ev deyir: "Yox. Bu filmin davamı var! Səbr etmək lazımdır. "Rejissor" çəkilişə hazırlıq görür".

Gülgünün ən çox yuxusuna gələn onların "əllərindən" tutub götürə bilmədikləri bayraq-ev idi. Götürmək istəsəydilər belə, bayraq-ev mətin insan kimi yerindən tərpənməyəcəkdi. O, keşiyini çəkdiyi torpaqları qoyub hala gedə bilərdi? Bayraq-ev bu yerlərin kimlik sənədi idi. İnanırdı ki, bu gün məcburən qoyunnu tərk etdikləri doğma yurd, sabah yenidən onların qoyununa alaçaqdı. Bəs onun özünü Nasimi kimi soyub, Babək kimi doğrayıb məhv etsələr necə? Yaralayaraq, ancaq öldürə bilməzlər. Çünki müqəddəs torpaq murdarlıq götürmür.

Gündüz narahat olan insanın gecə də rahatlığı yox idi. O, səhər açılana kimi müxtəlif məzmunlu, müxtəlif mənzərəli, müxtəlif ağırlı neçə-neçə yuxu dəyişirdi. Onun üçün ideali kimi dəyişməyən bir yuxu vardı. Gülgün hər gecə rəyasında bayraq-əvlərini görürdü. Qalan yuxuları onu əziz, rühdən salır, baş verən ədalətsizliklərlə, qismən də olsa, barışmağı "məsləhət" görürdü. Yalnız bayraq-əvləri yuxusuna gələndə o yenilməz olurdu. Sanki düşməni onun ürəyini oxuyur, niyyətini anlayırdı. İşğalçı üçün zəbt elədiyini məhv etməyə, küllünü göyə sovurmağa və ya "özününkülədirib" yeni don geyindirməyə nə var ki... Təki rəqibinin milli diriliyinin rəmzinə - bayraq-evi yerlə-yeksan etməyə gücü çataydı.

Çatırdı. Çünki bu bayraq-evi bu torpağın sahibi ucaltırmışdı. Onu təkə bir ev kimi yox, həm də bütöv Azərbaycan kimi ucaltırmışdı. Onu yer üzündən silməyə erməni faşizminin gücü çatmayacaqdı. Gülgün rəyasında bu mənasız, qaydasız cəhdləri birer-birər görürdü. Düşməni bayraq-evə od vurur - ev yanmır, güllə atır - boşa keçir, özülünə mina qoyub partladır - qurbanı özü olur, rakete tutur - yenə bir nəticə əldə olmur. Binanın ətrafına güclü, mütəsir texnika daşıyır. Heç olmasa, ayılı-ulduzlu, ürgəngli bayraq ornamentini binanın fasadından sıyıdır, sovurub külləklər ağzına vermək istəyir. Yenə də gücü çatmır. Gülgünü sinməyə qoymayan bax bu yuxudur.

* * *

Yuxu həmişə yuxu kimi qalmır. O, hordən gerçəyə çevrilir. 2016-cı ilin apreldə

olduğu kimi. İllərdir ki, Azərbaycan ordusu ilə Ermənistan silahlıları atəşkəs razılığı ilə üz-üzə dayanmışdı. Atəşkəs sazişi ermənilərə xeyir ələyirdi. Qarşı tərəfə isə özünə-gölmək şəraitini yaradırdı. Ermənilər buna inanmırdılar. Onlarda Azərbaycan ordusundan üstün olduqları barədə bir euforiya yaşanırdı. Buna görə də sazişə əhəmiyyət verməyərək tez-tez atəşkəsi pozur, "hərbi dəcəllik" edirdilər. Bu qorxulu "dəcəllik" iki tərəfdən də insan itkisi ilə nəticələnirdi.

Üstünlüyə arxayın olan ermənilər 2016-cı il aprel ayının 1-də atəşkəsi daha geniş miqyasda pozdular. Azərbaycan ordusu əks-hücum imkanını əldən buraxmadı. Qısa zaman kəsiyində - 4 gün ərzində düşmənin möhkəmləndirilmiş istehkamları darmadağın edildi. Ordumuz nəyə qadir olduğunu döyüş meydanında sübut etdi. Düşməni ordusu əzildi, çoxlu texnikası sıradan çıxarıldı. Bu döyüş Füzuli istiqamətində baş verdi, neçə-neçə hərbi əhəmiyyətli yüksəkliklər (xüsusilə Lələtəpə yüksəkliyi), kəndlər, ərəzilər işğalçılardan təmizləndi. Ermənilərin üstünlük euforiyası biriki günün içində puç olub havaya sovurdu.

Ordumuzun ilk böyük qələbəsidən sonra xalqımızın qələbə ümidi coşub-daşmağa başladı. Yaşından, cinsindən asılı olmayaraq, hər kəs özünü ordü ilə birlikdə olduğu barədə çağırışlar edirdi. Çoxdan arzulanan qələbə sorağı, təbii ki, Gülgünü daha çox ruhlandırılmışdı. Sevincdən onun gözləri yaşarmışdı: "Deməli, doğma torpaqlarımıza, bayraq-evimizə qayıda biləcəyik!"

Halva daşımaqdan bezmiş Gülgün bu dəfə kafedraya iri bir tort qutusu ilə daxil oldu. Hamı heyecanla ordumuzun uğurlu əməliyyatından danışdı. Gülgünü görə kimi iş yoldaşları bir səslə ucadan dilləndilər:

- Qələbə tortu! Bax buna varıq! Sən yenə bizi qabaqladın!

Qələbə ruhlu Gülgün əlindəki tortu masanın üzərinə qoyub bir-bir iş yoldaşlarına sarıdı. Bu anlarda bütün xalq, birtövən sevinirdi. İlahi, nə şirinmiş qələbənin dadı!.. İnsanların, torpağın yaraları sağalmağa başlamışdı. Şəhid olanların ruhu bayram edirdi. Kafedranın əməkdaşları sözlərini içlərində sıxıb saxlamaq istəmirdilər:

- Qüdrətli Azərbaycan ordusuna eşq olsun!

- Çox çəkməz torpaqlarımız yağıldandı təmizləndi!

- Yaşasın qətiyyətli dövlət başçımız!

- Yaşasın qazilərimiz!

- Şəhidlərimizin ruhu şad olsun!

Çox çəkmədən masaları birləşdirildi, elektrik samovarı çərəyana qoşuldu, boşqablar, stəkan-nəlbəkiler yeribər edildi. Hamı bir nəfər kimi bığcaqdan yapışır qələbə tortunu kəsdi. Sonra dilimləyib, hərənin payını öz boşqabına qoydular. Təzə damlı çay stəkanlara süzüldü. Qələbəyə yaraşan

ziyafət idi. İndi bu şəərə "bismillah" deyib nuş etmək olardı. Deyəsən, hamı yerində idi. Diqqət yetirmək görəkdi. Birdən kimsə gecikər, gözəndən yayınar, qələbə tortundan dadmaqdan qalar. Kimsə soruşdu:

- Hamı yerindədir? Kim çatmır?

Daha diqqətli olan Gülgün kimin çatmadığını tapdı:

- Həvva xala...

Elə bil çağırılmışdılar. Qapı açıldı, gülrüzlü xadimə Həvva xala içəri daxil oldu. O, gəlişi ilə çatışmazlığı yoxa çıxardı. Hamı birlikdə:

- Həvva necədir, Həvva xala? - deyə şux halda soruşdu.

- Lap əla! - deyən Həvva xalının onlardan az sevinmədiyini nəzərə çarpırdı. Ziyafətçilərə qoşulub qələbə tortu payını qabağına çəkdi.

Gülgün hamını maraqlandıran bir sualı dilə gətirdi:

- Həvva xala, siz havanı sinoptiklərdən daha dürüst proqnozlaşdırırsınız. Siyasi həvalər barədə nə deyə bilərsiniz? Aprel qələbəsi nə göstərir?

Həvva xala ciddi bir əda ilə pəncərəyə yaxınlaşdı, səmayaya boylandı, havanın necə olacağı barədə özünəməxsus tərzdə mü-nəccimlik etdi:

- May ayı gözəl aydır...

Gülgün əla zənn etdi ki, səliqə-sahman yaradan xadimə ayların yerini dolacaq salıb. Ona görə ləngimədən səhbətə düzəliş məqsədilə müdaxilə etdi:

- Biz Aprel qələbəsinə danışıraq...

Həvva xətrini çox istədiyi Gülgünün üzünə mənəli bir nəzər yetirdi:

- Siz soruşursunuz, mən də cavab verirəm.

Gülgün peşmançılıq hissilə:

- Bağışlayın, sözünüzü kəsdim. Xahiş edirəm, fikrinizi davam etdirəsiniz. Sizin fikriniz hamımız üçün maraqlıdır.

Həvva xala üzrxahlığa əhəmiyyət vermədən yarımçıq qalmış sözünü davam etdirdi:

- Böyük faşistlər, Hitler ordusunu deyirəm, may ayında təslim oldu. Daşnak faşizmi isə yaranarsa da, hələ ayaq üstündədir, - sonra guya nəyisə dürüstləşdirmək istəyirdi. - Qələbə davamlı olmalıdır. Apreldən sonra may ayı gəlir, ələmi?

Bu sadə, sadə olduğu qədər də mürəkəb olan sualın cavabı hamını düşündürürdü. Birdən Gülgün aylan kimi oldu: "Həvva xalının "May ayı" sorğusu yadıma ərəzi-si bütöv olan ilk Cümhuriyyətimizin şəərəfinə verilən 28 May prospektini saldı. O prospektdəki bir mağazada yaxşı rəngli muncuqlar satılır. Bu gün ora gedib yeni əsərim üçün rəng seçimi edəcəyəm. Məni qara rəngdən başqa bütün rənglər maraqlandırır.